

2014-09-01

บันทึกจดหมายเหตุ : วังบางขุนพรหม

พีรศรี โปวาทอง

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jamjuree>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

โปวาทอง, พีรศรี (2014) "บันทึกจดหมายเหตุ : วังบางขุนพรหม," *Jamjuree Journal*: Vol. 16: Iss. 3, Article 5.

DOI: 10.58837/CHULA.JAMJUREE.16.3.4

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/jamjuree/vol16/iss3/5>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Jamjuree Journal by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

บันทึกจดหมายเหตุ :

พีรศรี ไพวาทอง* นิสิตเก่าคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ปีการศึกษา ๒๕๓๒-๒๕๓๗

วังบางขุนพรหม

วังบางขุนพรหม เป็นตัวอย่างของสถาปัตยกรรมวังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้า ที่สร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรูปแบบสถาปัตยกรรมอย่างตะวันตก ที่ถูกปรับให้สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศตลอดจนแบบแผนที่ประทับของเจ้านายอย่างไทยได้อย่างงดงาม

แม้ว่าเจ้านายในราชสกุลบริพัตรจะต้องเสด็จนิราศจากวังบางขุนพรหมไปภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ทว่าผู้ครอบครองอาคารในสมัยต่อมา คือธนาคารแห่งประเทศไทย ได้เล็งเห็นคุณค่าของสถานที่ประวัติศาสตร์แห่งนี้ และได้ดำเนินการอนุรักษ์อาคารตลอดจนส่งเสริมให้เป็นพิพิธภัณฑ์และศูนย์การเรียนรู้ ควบคู่ไปกับการเป็นสถานที่ทำการของธนาคาร สืบมาจนทุกวันนี้

ตำบลบางขุนพรหม

ตำบลบางขุนพรหม เป็นพื้นที่ทางตอนเหนือของพระนคร ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก สันนิษฐานว่าแต่เดิมคงเป็นพื้นที่สวนและที่ป่า มีบ้านเรือนและวัดต่างๆ กระจายอยู่ตามแนวแม่น้ำ มีคลองบางขุนพรหมเป็นคลองแยกจากแม่น้ำ ตัดเข้ามาสู่ชุมชนภายใน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

ทรงเล็งเห็นว่าพื้นที่ภายในกำแพงพระนครเริ่มแออัดคับแคบ ในพ.ศ. ๒๔๐๘ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายเขตพระนครออกไปด้วยการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเป็นคูพระนครชั้นนอก อันทำให้พื้นที่ย่านบางขุนพรหมพัฒนาขึ้น และเมื่อล่วงเข้าสู่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระนครก็คงขยายตัวยิ่งขึ้นไปกว่าในรัชกาลที่ผ่านมา รัชกาลที่ ๕ ทรงเล็งเห็นว่าพื้นที่นอกกำแพงพระนครนั้น เป็นพื้นที่โปร่งสบาย ทั้งยังราคาไม่สูงเหมาะแก่การรวบรวมจัดซื้อทำเป็นวังพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลาย ซึ่งจะทรงเจริญพระชันษานจนควรมีวังที่ประทับของแต่ละพระองค์ตามขัตติยราชประเพณี ตั้งแต่ราวพ.ศ. ๒๔๓๔ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระนครบาลร่วมกับพระคลังข้างที่จัดหาที่ดินทำวังต่างๆ เป็นลำดับสืบมา

สำหรับสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์นั้น รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ เสนาบดีกรมพระนครบาล จัดหาที่ดินริมถนนสามเสนทำวังที่ประทับมาตั้งแต่ต้นพ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ทรงพระชนมายุได้ ๑๑ พรรษาแล้ว ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ก็ได้กราบบังคมทูลเสนอว่า ที่ดินที่ตำบลบางขุนพรหม ริมถนนสามเสน

* รองศาสตราจารย์ ดร.

ตำหนักสมเด็จ วังบางขุนพรหม

ใกล้กับที่ตำบลปากคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เตรียมไว้ทำวังพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณีนัน เป็นที่ดินผืนใหญ่งาม มีทำเลที่ดี ควรใช้เป็นวังสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ได้ รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ธำเนนการจัดซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินรายต่างๆ สืบมา โดยทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้อย่างชัดเจนว่า ให้ดำเนินการจัดซื้อที่ดินตามราคาที่เหมาะสม มิให้เกิดความเดือดร้อนใดๆ แก่ราษฎรในท้องถิ่น

ที่วังบางขุนพรหมในที่สุดจึงเป็นที่ดินผืนใหญ่งาม ทิศตะวันตกจดแม่น้ำเจ้าพระยา ทิศตะวันออกจดถนนสามเสน ทิศใต้จดถนนท่าเกษม และทิศเหนือจดที่วังเทเวศร์ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ ทั้งนี้นอกจากจะมีขนาดกว้างขวางและรูปร่างงามแล้ว ที่วังบางขุนพรหมยังจัดว่าอยู่ในย่านที่ดี เนื่องจากนับตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นต้นมา เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง สวนดุสิต ขึ้นเป็นที่ประทับทรงพระสำราญพระราชอิริยาบถ ในที่สวนที่นาระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมกับคลองสามเสน อันเป็นเขตต่อเนื่องกับตำบลบางขุนพรหมแล้ว ก็ทำให้ท้องที่ตำบลนี้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังปรากฏความในลายพระหัตถ์ที่พระนางเจ้าสุกุมมาลมารศรี มีประทานสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ ว่า “ที่ของเรานี้อยู่ในบางขุนพรหม ใกล้กับวังสวนดุสิตซึ่งตั้งอยู่ในสามเสน เปนที่ซึ่งได้มุมได้เหลี่ยมดีที่สุด ลูกไม่ชอบเปนไม่ได้แน่”

การเตรียมการออกแบบและก่อสร้าง

หลังจากที่รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ตำบลบางขุนพรหมให้แก่สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ แล้ว พระนางเจ้าสุกุมมาลมารศรี

สมเด็จพระนางเจ้าสุกุมมาลมารศรีพร้อมด้วยพระราชโอรสและพระราชธิดา

สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงฉายหน้าตำหนักใหญ่ วังบางขุนพรหม

แบบร่างตำหนักใหญ่วังบางขุนพรหม โดยนายตามานโญ

ก็ได้ทรงเป็นพระธุระการต่างๆ เกี่ยวกับการสร้างวังที่ประทับของพระโอรส โดยทรงมีพระดำริให้สร้างห้องแถวไม้ให้คนเช่าบนที่วังด้านริมถนนสามเสน และถนนท่าเกษม เพื่อเก็บค่าเช่าเป็นผลประโยชน์ในระหว่างที่การก่อสร้างตำหนักและอาคารประกอบอื่นๆ ในวังกำลังดำเนินไป และหากสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์เสด็จกลับจากทวีปยุโรปมาประทับที่วังแล้วไม่โปรดให้มห้องแถวดังกล่าวอยู่ ก็อาจรื้อถอนไปได้โดยง่าย นอกจากนี้ พระนางเจ้าสุกุมมาลมารศรียังมีพระดำริให้ปลูกต้นไม้ใหญ่ อันได้แก่ต้นประดู่ และต้นยูคาลิปตัส บริเวณริมแม่น้ำและริมคูด้านเหนือของที่วัง ตามที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้ทูลขอไว้

สำหรับตัวตำหนักนั้น พระนางเจ้าสุกุมมาลมารศรีทรงปรารถนาที่จะให้สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ทรงปรึกษากับพระยาสุรียานุวัตร (เกิดขุนาค) อัครราชทูตสยามประจำประเทศฝรั่งเศสในขณะนั้น เพื่อออกแบบตำหนักตามที่ทรงเห็นสมควร แต่เนื่องเพราะการรวบรวมจัดซื้อที่ดินทำวังบางขุนพรหมนั้นเกิดขึ้นระหว่างที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์เสด็จประทับอยู่ ณ ทวีปยุโรป จึงเป็นการยากที่จะทรงกำหนดการออกแบบตำหนักได้โดยมิทรงเคยเห็นสถานที่ตั้งจริง แม้ว่าพระชนนิจจะได้

ทรงส่งแผนที่ที่ตั้งวังไปประทานแล้วก็ตาม ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ พระนางเจ้าสุกุมมาลมารศรีจึงทรงลงพระมติว่า “จะหาช่างผู้ชำนาญการก่อสร้างบ้านเรือน ให้เขาคิดเขียนอย่างให้ถูกต้องกับภูมิพื้นที่ซึ่งควรจะทำอย่างไร ส่งไปให้ดูเสียก่อน เมื่อจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขถ้าทำใหม่หรืออย่างไร ก็จะเปนการสะดวกขึ้นมาก”

อย่างไรก็ดี ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้มีการว่าจ้างนายช่างสถาปนิกให้ออกแบบตำหนักของสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์แต่อย่างใดในขณะนั้น จนกระทั่งในพ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่อสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์เสด็จนิวัตพระนครเป็นการชั่วคราว และทรงมีกำหนดชัดเจนว่าจะเสด็จกลับมาประทับที่วังบางขุนพรหมนี้ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๔๔๖ การออกแบบและก่อสร้างวังจึงได้เริ่มต้นขึ้น ตามความในพระราชหัตถเลขาที่รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชทานสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ความว่า “การที่มาในครั้งนี้อาจจะให้คิดเรื่องที่บ้านเรือนเสียให้เสร็จ แลได้ส่งกรมสมมติให้เร่งซื้อที่ใหม่ด้วย พอลึกคิดว่าจะถ้อยทำให้แม่ทาบานขึ้นไว้เมื่อกลับมาจะได้อยู่กลัวว่าถ้าพอลายเสียก่อน จะได้ความลำบาก”

และหลังจากที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์เสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ

ได้เดือนเศษ รัชกาลที่ ๕ ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการดำเนินการออกแบบก่อสร้างวังบางขุนพรหมโดยทันที โดยมีพระสถิตยนิมานการ (หม่อมราชวงศ์ชิตอิศรศักดิ์) เจ้ากรมโยธาธิการ เป็นผู้ดูแลประสานงานด้านการออกแบบและค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง ซึ่งทางกรมโยธาธิการจะต้องเบิกจ่ายจากกรมพระคลังข้างที่ต่อไป

จากนั้น ในช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ช่างในกรมโยธาธิการจึงดำเนินการออกแบบวังบางขุนพรหม โดยมีพระสถิตยนิมานการเป็นผู้กำกับดูแล ทั้งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ยังคงเสด็จประทับอยู่ในพระนคร จึงอาจเป็นไปได้ว่าพระองค์ได้ทรงชี้แจงพระประสงค์ในเรื่องแบบตำหนักและผังวังแก่ผู้ออกแบบด้วยพระองค์เองในระหว่างนั้น

อย่างไรก็ตาม แบบวังบางขุนพรหมในขั้นต้นนี้คงแล้วเสร็จได้ภายในต้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔ จนพระสถิตยนิมานการสามารถนำแบบร่าง พร้อมทั้งรายการประมาณค่าก่อสร้าง ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๕ ได้ในช่วงนั้น และมีพิธีชุธากตำหนักได้ในวันที่ ๙ มกราคม ปีเดียวกันนั้น

งบประมาณ ในการก่อสร้าง

งบประมาณในการก่อสร้างวังบางขุนพรหมที่พระสถิตยนิมานการนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายในครั้งแรกนั้นประกอบด้วยค่าก่อสร้างตำหนัก ๑๕๗,๔๐๐ บาท ค่าทำถนน ๑๖,๐๐๐ บาท ค่าถมดิน ๑๐,๕๐๐ บาท ค่าทำเขื่อน ๑๕,๐๐๐ บาท ค่าติดตั้งไฟฟ้า ๘,๐๐๐ บาท ค่ารั้วและประตูวัง ๒๓,๙๙๒ บาท ค่าถ้ำน้ำและเครื่องกรอง ๑๐,๐๐๐ บาท และค่าโรงครัว ๘,๗๐๐ บาท รวมเป็นเงินทั้งสิ้น ๒๔๙,๕๙๒ บาท

จากหลักฐานในพระราชหัตถเลขาซึ่งรัชกาลที่ ๕ ทรงสั่งราชการเกี่ยวกับการทำวังบางขุนพรหมในเวลานั้น งบประมาณทำวังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้าฯ นั้น โดยปกติแล้วมีกำหนดไว้ที่ ๑,๐๐๐ ชั่ง หรือ ๘๐,๐๐๐ บาท ไม่รวมค่าจัดซื้อที่ดินสร้างวัง ซึ่งจะพระราชทานให้ต่างหาก อันนับว่าเป็นจำนวนเงินที่ต่ำกว่างบประมาณค่าก่อสร้างวังบางขุนพรหมที่พระสถิตยนิมานการกะเป็นอันมาก รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติช่วยแบ่งเบาภาระรับผิดชอบค่าก่อสร้างบางส่วนจากกรมพระคลังข้างที่ เพื่อที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์จะทรงสามารถ “ทำเรือนอยู่ได้สมเกียรติยศ” ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศราราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในขณะนั้น ก็ได้สนองพระราชกระแสในเรื่องนี้ด้วยการกราบบังคมทูลว่า กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจะสมทบทุนในการก่อสร้างวังบางขุนพรหม รวมเป็นเงินทั้งสิ้น ๑๖๐,๐๐๐ บาท โดยจะแบ่งจ่ายเป็น ๔ งวด งวดละ ๔๐,๐๐๐ บาท เพื่อมิให้เป็นภาระแก่งบประมาณแผ่นดินมากเกินไป

อย่างไรก็ดี แม้ว่าค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างวังบางขุนพรหมบางส่วนจะมาจากงบประมาณแผ่นดิน แต่งบประมาณส่วนใหญ่ ทั้งในการจัดซื้อที่ดินและการก่อสร้าง คงมาจาก

ตำหนักสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้าฯ

มุขกลางตำหนักใหญ่ วังบางขุนพรหม

ตำหนักใหญ่ด้านทิศเหนือและเห็นตำหนักสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้าฯ

ภายในห้องสันทนาการหรือห้องพระโรงตำหนักใหญ่วังบางขุนพรหม

อัฒจันทร์บันไดกลางตำหนักใหญ่วังบางขุนพรหม

ทางเดินรอบชั้นบนตำหนักใหญ่

การตกแต่งภายในตำหนักสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้าฯ

พระคลังข้างที่ทั้งสิ้น เนื่องเพราะรัชกาลที่ ๕ ได้มีพระราชดำริไว้ชัดเจนตั้งแต่ต้นว่าโปรดให้การท้าววังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทั้งหมดเป็นการส่วนพระองค์ มิให้เกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดินแต่อย่างใด ซึ่งในกรณีของวังบางขุนพรหมนี้ กรมสิทธิในต้ววังและที่ดินยอมตกเป็นของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ โดยสมบูรณ์ “ซึ่งทำดังนี้ก็เพื่อจะขอให้เปนสิทธิ์ อย่ายให้ถือว่าเปนวังสำหรับแผ่นดิน เปนแต่รัฐบาลได้ออกเงินช่วยอุดหนุนเท่านั้น”

สถาปนิก

ในพ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่อรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการดำเนินการออกแบบก่อสร้างวังบางขุนพรหมนั้น งานออกแบบก่อสร้างของทางราชการทั้งหมดอยู่ในความรับผิดชอบของเวรแบบอย่าง (Technical Office) กระทรวงโยธาธิการ ซึ่งในขณะนั้นมีนายคาร์ล ซันเดรสกี (Carl Sandreckzki) เป็น “อาคิเติกใหญ่” หรือนายช่างเอก โดยมีนายเปาโล เรเมดี (Paolo Remedi) และนายมาริโอ ตามานโญ (Mario Tamagno) เป็น “อาคิเติกผู้ช่วย” ส่วนงานทางด้านวิศวกรรมนั้น มีนายคาร์ล อัลเลกรี (Carlo Allegri) เป็น “อินยิเนียใหญ่” และมีนายเอดูอาร์โด กอลโล (Eduardo Gollo) เป็น “อินยิเนียรอง”

เมื่อพิจารณาารายนามบุคลากรในเวรแบบอย่างในขณะนี้ อาจสันนิษฐานได้ว่า สถาปนิกที่หน้าจะมีบทบาทหลักในการออกแบบวังบางขุนพรหมเมื่อพ.ศ. ๒๔๔๔ นั้น คือนายซันเดรสกี สถาปนิกชาวเยอรมันซึ่งเข้ามารับราชการเป็นนายช่างเอกประจำกรมโยธาธิการมาตั้งแต่ราวพ.ศ. ๒๔๓๕ แล้ว เนื่องเพราะวังบางขุนพรหมเป็นวังของพระเจ้าลูกยาเธอที่มีพระอิสริยยศศักดิ์สูงถึงชั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้า จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่นายซันเดรสกี นายช่างเอก จะได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ออกแบบ ทั้งนี้หลักฐานสนับสนุนข้อสันนิษฐานนี้ประการหนึ่ง คือแบบตำหนักในพระบรมมหาราชวังที่นายซันเดรสกีออกแบบในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ สำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งมีลักษณะการจัดวางผังอาคารและรูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกับตำหนักใหญ่ วังบางขุนพรหมมาก

อย่างไรก็ดี ในปีรุ่งขึ้นนายซันเดรสกีได้ถูกย้ายจากกรมโยธาธิการ ไปรับราชการในกรมรถไฟ โดยมีหน้าที่ควบคุมดูแลการก่อสร้างต่างๆ ในวังสวนดุสิตเป็นการเฉพาะ และนายตามานโญ สถาปนิกชาวอิตาลีเลียน ได้เข้ารับตำแหน่ง “อาคิเติกใหญ่” ประจำกรมโยธาธิการแทน ทั้งนี้จากหลักฐานรายการผลงานในสยามที่เขาบันทึกไว้เอง นายตามานโญกล่าวว่าเขาได้รับผิดชอบการก่อสร้างตำหนักที่วังบางขุนพรหมเป็นเวลาสามปี คือตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๔๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ เท่านั้น โดยเป็นการทำงานร่วมกับนายเรเมดี และวิศวกรชาวอิตาลีเลียนสองนาย คือนายอัลเลกรี และนายโรแบร์ติ (E. Roberti) อย่งไรก็ดี อาจสันนิษฐานได้ว่านายตามานโญคงจะมีส่วนในการออกแบบตำหนักใหญ่พอสมควร เนื่องจากแบบตำหนักที่สันนิษฐานว่านายซันเดรสกีเป็นผู้ออกแบบเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ นั้น “ยังไม่ได้คิดถึงรายละเอียดโดยถ่วงถ่วง”

ตำหนักใหญ่

ตำหนักใหญ่เมื่อแรกสร้างนั้น มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางยาวขนานกับแม่น้ำเจ้าพระยาตามแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยวางห้องต่างๆ เรียงต่อกันตามความยาวอาคาร มีระเบียบทางเดินเชื่อมยาวเกือบตลอดอาคาร ทั้งด้านแม่น้ำและด้านสนามหญ้ากลม ทำให้ห้องต่างๆ ในตำหนักได้รับลมอย่างเต็มที่

สำหรับผังตำหนักนั้น มีลักษณะที่สะท้อนการใช้สอยและฐานานุศักดิ์ของผู้ใช้สอยส่วนต่างๆ อย่างชัดเจน ทั้งยังสัมพันธ์กับผังบริเวณส่วนอื่นๆ โดยรอบตัวตำหนักใหญ่อีกด้วย กล่าวคือจากมุขทางเข้าด้านหน้านั้น มีทางเดินหลักซึ่ง

ทะเลตรงไปถึงเรือนทำน้ำที่แม่น้ำ เชื่อมโยงโดยตรงกับโถงบันไดใหญ่ในตำหนักอันเป็นห้องใหญ่สูงสองชั้น มีการตกแต่งประดับประดาอย่างวิจิตรงดงามยิ่ง

โถงบันไดนี้ นอกจากจะเป็นตัวเชื่อมชั้นล่างของตำหนักกับชั้นบนแล้ว ยังเป็นเครื่องแบ่งพื้นที่อาคารอีกด้วย โดยห้องต่างๆ ที่อยู่ทางทิศใต้ของโถงบันไดจะเป็นส่วน “รับแขก” ของตำหนัก ขณะที่ห้องทางทิศเหนือของโถงบันไดจะมีหน้าที่ใช้สอยสำหรับการประทับพักผ่อนส่วนพระองค์มากกว่า กล่าวคือสำหรับชั้นล่างนั้นทางทิศใต้มีห้องทรงรับแขก ห้องทรงพระอักษร และห้องนายนาภิบาล เลขาณูการส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ขณะที่ทางทิศเหนือ มีห้องเสวย ห้องพักผ่อนและห้องข้าหลวง เป็นต้น

ส่วนชั้นบนของตำหนักใหญ่นั้น ทางทิศใต้มีห้องสี่มุม อันเป็นห้องท้องพระโรงสำหรับแขกสำคัญ ตลอดจนการทำบุญเลี้ยงพระและการพิธีต่างๆ และห้องสีน้ำเงิน อันเป็นห้องทรงรับแขกรอง ส่วนทางทิศเหนือมีห้องบรรทม ห้องแต่งพระองค์ ห้องสรอง ห้องประทับทรงสบาย ห้องเสวย ส่วนพระองค์ และห้องทรงงาน เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ข้อพิงสังเกตุเกี่ยวกับการวางผังห้องต่างๆ ในตำหนักใหญ่ประการหนึ่ง คือการแยกพื้นที่ใช้สอยขององค์เจ้าของวังและชายา ตลอดจนแขกผู้มีเกียรติอื่นๆ ไว้ที่ชั้นบนของตำหนัก ขณะที่ชั้นล่างเป็นบริเวณของข้าราชการบริวาร มหาดเล็ก และคุณข้าหลวงในวังเสียเป็นส่วนใหญ่ การแยกพื้นที่ใช้สอยดังกล่าว นอกจากจะสะท้อนความคิดความเชื่อในเรื่องต่ำ-สูง การถือศีลระเป็นของสูงอย่างไทยๆ แล้ว ยังประสานสอดคล้องกับรูปแบบของลวดลายประดับทางสถาปัตยกรรมของตัวอาคารอีกด้วย กล่าวคือในชั้นล่างของตำหนักจะมีการตกแต่งประดับประดาด้วยลวดลายปูนปั้นที่กรอบประตูหน้าต่างหัวเสา ฯลฯ ที่เรียบง่ายกว่าชั้นบนอันเป็นชั้นที่ประทับ ซึ่งมีการประดับตกแต่งมากกว่ากันมาก

วังบางขุนพรหมหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ภาพหมู่ยุวชนทหารสำรอง

ด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สง่างามอย่างตะวันตก หากสอดคล้องกับหน้าที่ใช้สอยของวังเจ้านายอย่างไทย ตำหนักใหญ่ วังบางขุนพรหม จึงเป็น “เรือน” ที่ “อยู่ได้สมเกียรติยศ” ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และหม่อมเจ้าประสงค์สม สืบมา

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีการต่อเติมตำหนักใหญ่หลายครั้ง ทั้งยังมีการสร้างตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ พระราชเทวี และพระประยูรญาติ ตลอดจนอาคารอื่นๆ

วังบางขุนพรหม หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕

การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ยังความเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหันมาสู่วังบางขุนพรหม เมื่อบุคคลเจ้าของวังถูกคุมพระองค์จากตำหนักน้ำที่ประทับ ไปคุมขังไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต พร้อมด้วยหม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม พระชายา และหม่อมสมพันธ์ และหลังจากที่ทรงถูกคุมขังอยู่ ๙ วัน ในวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์จึงได้เสด็จกลับมายังวังบางขุนพรหมประทับ ณ ที่นั้นเป็นคืนสุดท้าย แล้วในวันรุ่งขึ้นก็ได้เสด็จลี้ภัยทางการเมืองออกไปจากประเทศสยาม พร้อมด้วยพระประยูรญาติในราชสกุลบริพัตรทั้งหลาย รวมเวลาที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้เสด็จประทับอยู่ ณ วังบางขุนพรหมได้ทั้งสิ้น ๒๙ ปี ๑ เดือน ๓ วัน

ในวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ทรงมีพระหัตถเลขาหมอบวังบางขุนพรหมให้กับรัฐบาลคณะราษฎร เพื่อเป็นการ “ช่วยชาติ” และเพื่อเป็นเครื่องประกันสวัสดิภาพของพระองค์และพระประยูรญาติ หลังจากที่เสด็จจากวังไปแล้ว ก็ได้ทรงมอบหมายให้หม่อมเจ้าถาวรมงคล วงษ์ ไชยันต์ พระเชษฐาของหม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม ร่วมกับนายนาภิบาล เลขาณูการส่วนพระองค์ ทำบัญชีและขนย้ายทรัพย์สินต่างๆ พร้อมทั้งอพยพผู้คนที่อาศัยอยู่ในวังบางขุนพรหมจำนวนหลายร้อยไปอยู่ที่อื่น ใช้เวลากว่าสองเดือนจึงสามารถโอนวังบางขุนพรหมให้กับรัฐบาลคณะราษฎรได้

หลังจากที่วังบางขุนพรหมตกเป็นของรัฐบาลแล้ว ในระยะแรกนั้นรัฐบาลได้ใช้วังในกิจการของกระทรวงกลาโหมอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาในพ.ศ. ๒๔๗๗ รัฐบาล

วังบางขุนพรหม

จึงโอนวังบางขุนพรหม ทั้งที่ดิน ๓๓ ไร่ ๒ งาน ๑๘ ตารางวา และสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ให้เป็นที่ราชพัสดุ มีกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง เป็นผู้ดูแล โดยที่กระทรวงกลาโหมยังคงใช้พื้นที่อยู่สืบมา ต่อมาในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๘๑ - พ.ศ. ๒๔๘๗) รัฐบาลได้ใช้วังบางขุนพรหมเป็นที่ทำการของกรมยุวชนทหารอยู่ระยะหนึ่ง จากนั้นได้เปลี่ยนเป็นที่ทำการของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ หน่วยงานสำคัญในการเผยแพร่วัฒนธรรมตามอิทธิพลลัทธิชาตินิยมในสมัยนั้น

ต่อมาในพ.ศ. ๒๔๘๘ กระทรวงการคลังจึงได้ให้ธนาคารแห่งประเทศไทยเช่าที่ดินวังบางขุนพรหมเพื่อใช้เป็นที่ทำการของธนาคาร โดยใช้ตำหนักใหญ่ ตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าฯ และตำหนักน้ำ เป็นที่ทำการของแผนกต่างๆ และใช้ตำหนักเล็กของสมเด็จพระเจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์เป็นที่จัดงานเลี้ยงรับรอง นอกจากนี้ ในพ.ศ. ๒๔๙๗ กระทรวงการคลังได้แบ่งพื้นที่วังส่วนที่ติดถนนท่าเกษม ตั้งแต่ประตูใหญ่ถึงสนามหญ้าวงกลม ให้บริษัทไทยโทรทัศน์ จำกัด เข้าทำที่ทำการและสถานีของบริษัท อันเป็นที่รู้จักกันในนาม ช่อง ๔ บางขุนพรหม สืบมา

ต่อมาในพ.ศ. ๒๕๐๒ ธนาคารแห่งประเทศไทยจึงได้ดำเนินการให้

กรรมสิทธิ์ในที่ดินและสิ่งปลูกสร้างในวังบางขุนพรหมตกเป็นของธนาคารอย่างถาวร โดยทางธนาคารได้เสนอต่อคณะรัฐมนตรีในสมัยนั้น ขอแลกเปลี่ยนที่ดินและสิ่งปลูกสร้างที่บ้านมนังคศิลา อันเป็นที่ทรัพย์สินของธนาคารแห่งประเทศไทยอยู่ขณะนั้น กับที่ดินและสิ่งปลูกสร้างวังบางขุนพรหม ซึ่งอยู่ในความดูแลของกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง จนกระทั่งในพ.ศ. ๒๕๐๔ ธนาคารแห่งประเทศไทยจึงมีกรรมสิทธิ์ในวังบางขุนพรหมอย่างสมบูรณ์

อย่างไรก็ดี เมื่อกิจการของธนาคารแห่งประเทศไทยขยายตัวขึ้น ในพ.ศ. ๒๕๐๕ ธนาคารจึงเริ่มดำริที่จะสร้างอาคารที่ทำการใหม่ขึ้นในเขตวังบางขุนพรหมนั้น เพื่อรวบรวมหน่วยงานต่างๆ ที่กระจัดกระจายอยู่เข้าด้วยกัน จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงมีการว่าจ้างบริษัท เอฟ. ซี. เดอเวเกอร์ อินเตอร์เนชันแนล จำกัด (F. C. de Weger Internationaal B.V.) ให้วางผังบริเวณวังบางขุนพรหมและออกแบบอาคารที่ทำการธนาคารแห่งประเทศไทยใหม่ ใดๆก็ดี ด้วยความผันผวนทางการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าว การก่อสร้างสำนักงานใหญ่ธนาคารแห่งประเทศไทยจึงได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๐ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด

เกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์มาทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารนั้น ซึ่งเป็นอาคารสถาปัตยกรรมสมัยใหม่สูงสิบชั้น โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างขึ้นในพื้นที่ด้านตะวันออกของบริเวณวัง ระหว่างตำหนักใหญ่กับถนนสามเสน การก่อสร้างแล้วเสร็จในพ.ศ. ๒๕๒๕ และมีพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม ปีนั้น โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มาทรงทำพิธีเปิดอาคารด้วยพระองค์เอง

ในระหว่างที่การก่อสร้างอาคารสำนักงานใหญ่กำลังดำเนินไปนั้น ในพ.ศ. ๒๕๒๑ ธนาคารแห่งประเทศไทยได้เริ่มดำริที่จะปรับปรุงบูรณะตำหนักใหญ่และตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าฯ เพื่อใช้เป็นพิพิธภัณฑ์ของธนาคาร โดยได้รับความร่วมมือจากกรมโยธาธิการ กระทรวงมหาดไทย กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดำเนินการสำรวจสภาพอาคาร วางแผนและดำเนินการอนุรักษ์ตามหลักวิธีที่ถูกต้อง จนกระทั่งตำหนักใหญ่และตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าฯ กลับคืนสู่สภาพอันงดงามได้ สามารถเปิดใช้เป็นพิพิธภัณฑ์ธนาคารแห่งประเทศไทยได้ เนื่องในวาระครบรอบ ๕๐ ปีของธนาคาร เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๕